

Diskusjonen om overgangssamfunnet mellom Paul M. Sweezy og Charles Bettelheim

Artikkelen av Bettelheim, *Problemer ved proletariatets diktatur*, som trykkes i dette heftet, er det foreløpige sluttinnlegget i en diskusjon om overgangssamfunnet mellom ham og Paul Sweezy i tidsskriftet *Monthly Review*. Diskusjonen foreligger nå i bokform (Paul Sweezy and Charles Bettelheim: *On the Transition to Socialism*, Monthly Review Press, New York/London 1971, paperback \$ 1.95. Sidehenvisningene nedenfor er til denne boken). I det følgende skal jeg kort resymere - og delvis kommentere - denne debatten. Hensikten med sammendraget er først og fremst å belyse de sidene ved diskusjonen som danner den tråden Bettelheim tar opp i sin avsluttende artikkel.

I

Diskusjonen begynte med en lederartikkel av Sweezy i oktober 1968 etter den sovjetiske invasjonen av Tsjekkoslovakia. Her fremholder han at de sovjetiske makthaverne ikke kan rettferdiggjøre invasjonen med at det var i ferd med å utvikles en kontrarevolusjonær situasjon i Tsjekkoslovakia:

"Tvert imot. Det bestående systemet var blitt veldig stabilisert og styrket av de populære reformene i de foregående åtte månedene. Disse reformene var stort sett begrenset til systemets politiske overbygning og forandret ikke på noen måte dets grunnleggende karakter." (s. 3)

Men dette faktumet betyr ikke at Tsjekkoslovakia ikke er i ferd med å bevege seg i retning av kapitalismen:

"Trenden mot kapitalismen er innebygget i det nåværende systemet. Kontroll av foretakene i foretakene selv, koordi-

nering gjennom markedet og tillit til materielle incitamenter: Disse tre faktorene sammen resulterer uunngåelig i en sterk tendens mot en økonomisk orden som - uansett hva en velger å kalle den - fungerer stadig mer likt kapitalismen." (s. 4)

At det ikke fins en legalisert privat eiendomsrett til produksjonsmidlene, er ikke noen hindring for at samfunnet kan bli kapitalistisk. Å hevde det ville være å "forveksle de juridiske kategoriene med de virkelige produksjonsforholdene".

"Hvis foretakene blir drevet av små (management-)grupper med sikte på å maksimere profittene gjennom produksjon av varer til et marked, så har en kapitalismens vesentlige produksjons- og klasserelasjoner. Tilsvarende juridiske former vil utvikles når tiden er moden for det, men ut fra sin historiske bakgrunn vil de sannsynligvis ikke innbefatte noe som kan betegnes som 'privat eiendom'." (s.4)

At produksjonsmidlene er gjort til statseiendom, er altså ikke noen som helst garanti for at samfunnet utvikler seg mot sosialismen. Statseiendom er forøvrig ikke et særtrekk ved de sosialistiske landene. Som eksempler nevner Sweezy Italia og Frankrike: I disse landene eier staten - direkte eller gjennom de statlige foretakene - en stor andel av produksjonsmidlene: "Dette er såvisst ikke *privat* eiendom, men det er like sikkert en form for *kapitalistisk* eiendom." (s. 5)

Nå understreker han at de trekkene som er nevnt i det foregående, slett ikke er fullt utviklet i Tsjekkoslovakia:

"Systemet er ennå en blanding av det som ofte kalles 'markedssosialisme' og den typen sentralisert administrativ planleggingsøkonomi som hadde sin opprinnelse i Sovjetunionen i Stalin-perioden og som ble eksportert til de andre landene i Sovjet-blokken etter den annen verdenskrig. (...) Begrepet 'markedssosialisme' er (imidlertid) selvmotsigende, siden markedet er den sentrale institusjonen i det kapitalistiske samfunn og sosialismen er et samfunn der den blinde automatismen erstattes av bevisst kontroll. (...) Og det er nettopp denne indre motsetningen som driver de markedssosialistiske samfunnene mot kapitalismen." (s. 5)

Skal vi ta Sweezy på ordet her, så ser han på innføringen av markedsmekanismer *i seg selv* - uten hensyn til de historiske, sosio-økonomiske betingelsene - som et skritt bort fra sosialismen, og ikke bare som en *mulig* indikator på en slik utviklingstrend. Han antyder at "plan" og "marked" står i en uforenlig motsetning til hverandre, slik at den ene siden utelukker den andre. Dermed sier han - om enn bare indirekte - at sentralplanlegging er ensbetydende

med sosialisme, og at mer "plan" og mindre "marked" er det samme som "mer sosialisme", og omvendt. Med dette perspektivet gjør Sweezy motsetningen mellom "plan" og "marked" til sentrumet for analysen av overgangssamfunnet. Dette inntrykket styrkes også av følgende utsagn: "Min påstand er at enhver som arbeider for å styrke markedet i stedet for å kjempe imot det, fremmer kapitalismen og ikke sosialismen, uansett hvilke intensjoner han har." (s. 8)

Han påpeker nå at markedselementene har vært voksende i det minste de siste fem årene, og denne prosessen har ført med seg behovet for de politiske liberaliseringsreformene:

"... formålet med liberaliseringsreformene i Tsjekkoslovakia de siste åtte månedene har vært å få bort hindringer for en videre strømlinjeforming av den tsjekkiske økonomien i retning av markedet." (s. 6)

Men selv om Tsjekkoslovakia er det eneste landet i Sovjetblokken der det er blitt gjennomført liberaliseringsreformer i den politiske overbygningen, så er utviklingen av markedet slett ikke avgrenset til dette landet. Det er heller ikke noen prinsipiell forskjell mellom Libermans og Siks teorier om "markedssosialismen":

"Sannheten er at hele den øst-europeiske blokken, innbefattet Sovjetunionen, har beveget seg og beveger seg fortsatt i samme retningen som Jugoslavia og Tsjekkoslovakia. (...) Overalt har det gamle systemet med byråkratisk sentralisme støtt på økende vansker. Masseapati, sviktende produktivitet, økonomisk stagnasjon: disse og andre symptomer på en nærstående krise var tydelige i hele området. Det fantes to mulige responser: Den ene ville ha vært en kulturrevolusjon i den spesifikke betydningen som kineserne har gitt dette begrepet. (...) Den andre mulige responsen var å gjøre seg mer avhengig av markedssystemet og profittincitamentet." (s. 9)

Det andre alternativet var imidlertid det eneste virkelig mulige, fordi:

"Faktum er at de dekadente byråkратиene i Sovjetblokken har forsøkt den eneste typen sentralplanlegging som de kan forestille seg, og de har fått bevis for at den ikke svarer til folkenes behov og forventninger. De har ikke noe annet alternativ enn å vende tilbake igjen til kapitalismens metoder. Og idet de gjør det, tar de inn på en enveisgate som fører bare til ett mål, uansett hvor lang reisen måtte bli. Nei, hensikten med den sovjetiske invasjonen av Tsjekkoslovakia var ikke å stoppe driften mot kapitalismen (...) Det lederne i Sovjetunionen fryktet - og hadde all grunn til å frykte - var to trusler, den ene mot deres personlige interesser, og den andre mot interessene til det nasjonale

herskersjiktet som de representerer." (s. 10):

Hvis den gamle lederklikken i Tsjekkoslovakia definitivt ble feiet vekk av en liberaliseringsbølge, så kunne denne prosessen etter Sweezys mening bre seg til Sovjetunionen og de andre landene innen blokken. Derfor måtte den kveles i fødselen. Dessuten kunne liberaliseringen føre med seg at Tsjekkoslovakia ville rive seg løs fra den sovjetiske maktsfæren. Det ville betydd en svekkelse av det sovjetiske herskersjiktets globale maktposisjon.

II

I sitt første brev tar Bettelheim opp to punkter i Sweezys artikkel, nemlig (1) problemet vedrørende sosialismens vesenstrekk, og (2) problemet vedrørende tendensene til restaurering av kapitalismen:

"I sin kjerne ser din tese ut til å være følgende Trenden mot restaurering av kapitalismen har sin 'opprinnelse' i den rollen som tillegges markedet, i at det legges stadig mer vekt på *materielle incitamenter*, og i *organisasjonsformene* (det du kaller kontroll av foretakene i foretakene selv). Men dette mener jeg er 'sekundære fakta', *indisier eller resultater*, og ikke den avgjørende faktoren. Etter min mening er ikke den avgjørende faktoren *økonomisk*, men *politisk*. Den avgjørende politiske faktoren gir seg av det faktum at proletariatet (det sovjetiske eller tsjekkiske) *har tapt sin makt til et nytt borgerskap* med det resultatet at den revisjonistiske ledelsen av SUKP idag er redskapet til dette borgerskapet." (s. 16)

Bettelheim presiserer ikke hva han mener med "et nytt borgerskap". Slik begrepet brukes akkurat her, kan han vanskelig mene ledelsen av kommunistpartiet, siden denne betraktes bare som "redskapet til dette borgerskapet". La oss her bare slå fast at begrepet "et nytt borgerskap" er helt uten forklaringsverdi så lenge det ikke gis en nærmere bestemmelse. Noen spørsmål som reiser seg med dette begrepet, skal vi ta opp senere.

Nå går Bettelheim over til å kritisere Sweezys bruk av begrepsparet "plan"-*"marked"*: Sweezy kritiserer ikke "utviklingen av markedsrelasjoner ut over et visst punkt, men selve eksistensen av markedsrelasjoner". Han *isolerer* dessuten denne eksistensen og ser derfor bort fra de sosiale og politiske betingelsene som muliggjør den fullstendige utviklingen av markedsrelasjoner." (s.18) Dermed gir han de økonomiske *formene* en privilegert status i analysen sin. Følgelig betrakter han ikke motsetningen mellom "plan" og "marked" i lys av de underliggende produksjonsforholdene. Etter Bettelheims mening er motsetningen mellom "plan" og

"marked" bare overflateeffekten av en dypere liggende motsetning i overgangssamfunnet, nemlig "overgangsformens grunnleggende motsetning som åpenbart er lokalisert på nivået for produksjonsforholdene og produktivkreftene." (s. 18/19)

"Det som kjennetegner sosialismen i motsetning til kapitalismen er ikke (som du antar) eksistensen eller ikke-eksistensen av makedrelasjoner, penger og priser, men eksistensen av proletariats diktatur. Det er gjennom utøvelsen av proletariats diktatur på alle områder - økonomiske, politiske og ideologiske - at makedrelasjonene kan fjernes skrittvis gjennom konkrete tiltak tilpasset konkrete situasjoner og omstendigheter. Denne avviklingen kan ikke gjennomføres ved 'forordninger' eller 'proklamasjoner'. Den krever politisk *strategi* og politisk *taktikk*. Forestillingen om en 'direkte' og 'umiddelbar' avskaffelse av makedrelasjonene er like utopisk og farlig som forestillingen om en 'umiddelbar avskaffelse' av staten, og den er av lignende natur: den overser de spesifikke trekkene (dvs. de spesifikke motsetningene) i overgangsperioden som utgjør perioden for oppbyggingen av sosialismen.

Utviklingstendensene på *form*-nivået (utviklingen eller innskrumpingen av makedformer) er et *indisium* for utviklingen av de sosiale relasjonene, og ikke noe mer. Å 'avgrense' seg til dette indisiet - uten å belyse bevegelsen til motsetningene som bestemmer utviklingen til de sosiale relasjonene - kan derfor være fullstendig misledende. I bestemte tilfeller kan også proletariatet som har tatt makten, være tvunget til strategiske eller taktiske *tilbaketrekninger* på den økonomiske fronten." (s. 19)

Det ser ut til at Bettelheim på dette tidspunktet betrakter forholdet mellom det "nye borgerskapets" maktovertakelse og utvidelsen av makedrelasjonene som et enkelt forhold mellom årsak og virkning. I alle fall skriver han følgende:

"I Sovjetunionen er gjenopprettelsen av borgerlig herredømme fulgt av en utvidelse av markedets rolle. Grunnen til dette er åpenbart at dette herredømmet ikke kan være fullstendig ('fullbyrdet') uten den fulle restaurering av makedrelasjonene. Dette er dessuten grunnen til at denne restaureringen kan forstås bare som en virkning, som et sekundært, og ikke som et primært fenomen." (s. 20)

Her ligger det nær å stille et spørsmål som Bettelheim unnviker: Når ble "det nye borgerskapets" herredømme gjenopprettet? Hva er det som kjennetegner denne maktovertakelsen i Sovjetunionens konkrete tilfelle? Ifølge Bettelheims egen analyse kan det neppe være resolusjonene på den 20. partikongressen: Disse må betraktes som politiske formfenomener, som "sekundære fakta", som resultater. Det

er forøvrig et gjennomgående trekk - og en stor svakhet - ved Bettelheims diskusjonsinnlegg at han temmelig konsekvent unngår å bevege seg over på det konkrete planet.

Til slutt drøfter Bettelheim "plan"-ideologiens funksjon: Når "planen" foregis å være sosialismens viktigste vesens-trekk, så kan ikke dette være resultat bare av en "subjektiv feiltakelse":

"Etter min mening er dette resultatet av en ideologi og en politisk linje som konsentrerer all makt i hendene til en herskende gruppe, og som derfor ikke skaper de nødvendige ideologiske, organisatoriske og politiske betingelsene for den demokratiske utøvelsen av proletarisk makt." (s. 22)

III

I sitt svar tilbakeviser Sweezy Bettelheims påstand om at han skal mene at selv eksistensen av markedsrelasjoner er uforenlig med sosialisme:

"Jeg ønsker å gjøre klart at det aldri har vært min hensikt eller mitt ønske å hevde det synet Bettelheim her tillegger meg. Mitt virkelige syn er at markedsrelasjoner (som selvsagt innebærer penger og priser) er *uunngåelige* under sosialismen for en lang tid, men at de utgjør en permanent fare for systemet og vil føre til degenerasjon og tilbakeskritt hvis de ikke blir holdt strengt i sjakk og kontrollert." (s. 27)

"Motsetningen plan/marked er en motsetning i den forstand at de to kreftene står imot hverandre og nødvendigvis er låst inne i en uavbrutt kamp for dominans. Spørsmålet her er ikke i hvor stor utstrekning markedet overhodet blir brukt, men i hvor stor grad det brukes som en uavhengig regulator. Og dette er selvsagt slett ikke et spørsmål om økonomiske "lover", eller om konsekvensen av bestemte økonomiske reformer. Det er derimot et spørsmål om statsmakten og den økonomiske politikken. Jeg må derfor avvise fullstendig den kritikklinjen som Bettelheim legger så mye vekt på, og som går ut på at jeg er opptatt bare av overflatefenomener, økonomiske former, sekundære fakta, osv. Jeg er tvert imot opptatt av de spørsmålene som i siste instans er avgjørende for overgangssamfunnet: spørsmålet om lokaliseringen og bruken av makten, dvs. spørsmål en må ha svar på for å bestemme om samfunnet beveger seg mot sosialismen eller tilbake til kapitalismen." (s. 28)

Sweezy understreker "muligheten for midlertidige og reversible bevegelser" i den ene eller den andre retningen:

"Slik Lenin så det, var NEP nettopp en slik bevegelse. Men den stadig sterkere orienteringen mot markedet i Sovjetunionen og Øst-Europa i dag er noe helt annet. Den blir ikke betraktet som en midlertidig tilbaketrekning, men heller som et sosialistisk fremskritt som blir ideologisk godkjent og legitimert." (s. 28)

Her kommer Sweezy inn på Bettelheims teori om at "et nytt borgerskap" har tatt makten i Sovjetunionen og de andre øst-europeiske landene, og at det er bare på grunn av dette at markedsrelasjonene er blitt fremmet og utvidet de siste årene:

"Jeg ser prosessen som her står til diskusjon, noe annerledes. Forholdet mellom fremveksten av et nytt borgerskap og utvidelsen av markedet er ikke en enkel relasjon mellom årsak og virkning, men en dialektisk prosess av gjensidig vekselvirkning. Først kommer konsolideringen av makten til et byråkratisk herskersjikt (ennå ikke noen herskende *klasse*). Samtidig med og som følge av det avpolitiseres massene. Uten revolusjonær entusiasme og massedeltakelse blir sentralplanleggingen stadig mer autoritær og stiv, noe som resulterer i et voksende antall økonomiske vansker og fiaskoer. I et forsøk på å løse disse stadig mer alvorlige problemene, griper herskerne til kapitalistiske teknikker ved å overdra økende makt til ledelsene (the managements) i de økonomiske foretakene. Og når det gjelder ledelsen og kontrollen av bedriftsledelsene (the managements) settes det stadig mindre lit til sentralplanleggingen og stadig større lit til markedets upersonlige krefter. Under disse omstendigheter blir statseiendommens juridiske form mer og mer innholdsløs, og den virkelige makten over produksjonsmidlene - som er eiendomsbegrepets vesentlige innhold - trekkes over i hendene på en *bedriftslederelite* (managerial elite). Det er denne gruppen som - i kraft av å 'eie' produksjonsmidlene - tenderer til å utvikle seg til en ny type borgerskap. Dette borgerskapet vil naturligvis fremme en videre og raskere utvidelse av markedsrelasjonene. Denne prosessen innebærer en undergravning av det "gamle" byråkratiske herskersjiktets makt og privilegier. Resultatet av dette er at det utvikler seg konflikter mellom det den kapitalistiske pressa kaller "de liberale" (det nye borgerskapet) og "de konservative" (de gamle byråkratene). Den sistnevnte gruppen har imidlertid ikke noe program til å møte samfunnets raskt voksende økonomiske problemer med; derfor kan den ikke gjøre noe annet enn å føre retrettkamper mot fremrykningen til det nye markeds- og profittorienterte bursjoasiet. Den logiske enden på denne prosessen - en ende som ennå ikke er nådd noe sted, og selvsagt kanskje ikke blir det - er etableringen og legitimeringen av nye former for korporativ privateiendom. Først når dette har skjedd, kan vi snakke om en ny herskende klasse i begrepets fulle betydning.

I praksis har Jugoslavia reist lenger enn noe annet land langs den kapitalistiske veien. Det har uten tvil reist mye lenger enn Sovjetunionen, der det gamle byråkratiske herskersjiktet ble ekstremt mektig og godt konsolidert i de tredivte årene med Stalins styre. For meg ser det ut som om den nåværende fasen i Sovjetunionens utvikling best kan tolkes som en fase da de byråkratiske elementene - under Bresjnevs og Kosyugins ledelse - prøver å demme opp for den nye bedriftslederelitens (managerial elite) videre fremrykking." (s. 29/30)

Her ser vi at Sweezys oppfatning et stykke på vei samsvarer med Kurons og Modzelewskis analyse av forholdet mellom monopolbyråkratiet og teknokratiet. Også de betrakter åpenbart teknokratiet (Sweezys "the managerial elite) som den dynamiske *kimen* til et borgerskap i klassisk forstand. Men i motsetning til Sweezy oppfatter de monopolbyråkratiet (toppen av den gruppen Sweezy kaller "de gamle byråkratene") som den herskende *klassen* i Sovjetunionen og Øst-Europa i dag. På dette punktet er de delvis i overensstemmelse med Bettelheim: Med "det nye borgerskapet" eller "statsborgerskapet" mener han - som vi senere skal se - nettopp monopolbyråkratiet, og ikke bedriftsledereliten, slik Sweezy later til å anta.

IV

I sitt andre brev skriver Bettelheim innledningsvis at han nå har inntrykk av at de er blitt delvis enige om problemet som gjelder "plan og marked":

"Du synes å være enig i at det *politisk* avgjørende - dvs. det som er avgjørende fra et klassestandpunkt - er hvordan en utvidelse av markedsrelasjonene blir behandlet. Markedsrelasjonenes gitteutstrekning på et bestemt tidspunkt er altså ikke noe tilstrekkelig indisium på graden av fremskritt mot sosialismen. (Hvis det hadde vært tilfelle, ville Sovjetunionen aldri vært nærmere sosialismen enn under krigskommunismen).

Fremskritt mot sosialismen er fundamentalt sett ikke noe annet enn de umiddelbare produsentenes økende herredømme over sine eksistensbetingelser, altså primært over sine produksjonsmidler og produkter. Dette herredømmet kan bare være kollektivt, og det som kalles en 'økonomisk plan', er et av midlene for dette herredømmet, men bare under bestemte politiske betingelser. Dersom disse betingelsene mangler, er ikke 'planen' noe annet enn et av midlene til en herskende klasse som er atskilt fra de umiddelbare produsentene og som lever av produktene av arbeidet deres. Denne herskende klassen bruker 'planen' som et middel til å sikre sitt eget herredømme over produksjonsmidlene og produktene." (s. 34/35)

"Etter min mening er motsetningen mellom 'plan' og 'marked' en 'overflateeffekt'. Denne effektens virkelige mening kan ikke fattes på nivået til denne motsetningen selv, men bare ved at man bringer fram i lyset de underliggende motsetningene (som gjelder produksjonsforhold og klasserelasjoner) som motsetningen 'plan'/'marked' bare er et uttrykk for." (s. 35)

"Av dette følger at "motsetningen mellom 'plan' og 'marked' ikke er og ikke kan være noen grunnleggende motsetning: Den betegner hverken en klassemotsetning (en politisk motsetning) eller en økonomisk motsetning (en motsetning i de virkelige samfunnsforholdene på det økonomiske nivået). Det den betegner, er visse foranderlige konsekvenser av disse motsetningene og 'stedene' der disse motsetningene kommer til uttrykk." (s. 38)

"Vi må erkjenne at hvis 'planen' generelt ikke er den ene 'polen' i en hovedmotsetning med 'markedet' som den andre 'polen', så er dette fordi den virkelige motsetningen gjelder produsentenes herredømme eller ikke-herredømme over betingelsene for og resultatet av sin aktivitet." (s. 40)

Nå tar Bettelheim et viktig forbehold:

"Det er (imidlertid) en grunnleggende sannhet av varerelasjonene er en hindring for produsentenes herredømme over sine produkter, og at den fullstendige utviklingen av varerelasjonene fører til at borgerskapet får herredømme over de umiddelbare produsentene. (...) Det er derfor en grunnleggende sannhet at den skrittvis fjerningen av varerelasjonene hører til de historiske oppgavene som proletariatet må gjennomføre i løpet av oppbyggingen av sosialismen. Men det er også sant at denne elimineringen ikke kan være noen brå 'avskaffelse': Den kan bare være resultatet av kamper som føres på de politiske, ideologiske og økonomiske frontene fordi elimineringen av markedskategoriene og de borgerlige rettsforholdene støter mot både ideologiske, politiske og økonomiske grenser som er knyttet til det aktuelle stadiet i produktivkreftenes og produksjonsforholdenes utvikling. (Dette forklarer for eksempel hvorfor markedsrelasjoner, penger og priser hittil ikke er blitt eliminert i Kina). Det er grunnen til at oppgaven med å fjerne markedsrelasjonene er en historisk oppgave.

Her er det imidlertid et annet punkt som for meg synes å være av den største viktighet: Denne oppgavens eksistens og dens historiske betydning må ikke få skjule det faktum at 'plan' og planleggingsrelasjoner kan forhindre produsentene fra å ha herredømme over betingelsene for og resultatene av sin virksomhet. Denne siste tesen impliserer noe som altfor lenge har vært tapt av syne, nemlig at

borgerlige 'planer' og planlegging er likeså mulige som proletariske eller sosialistiske planer og planlegging. (...)

Identifiserer man 'plan' med sosialisme og 'marked' med kapitalisme (noe som er tendensielt riktig), så hjelper man borgerskapet - og særlig sovjet-borgerskapet - til å utøve sitt herredømme under kamouflasje av 'planen'. Under henvisning til 'planen' fratar det de utbyttede massene enhver rett til å ytre seg, og ved hjelp av 'planen' kan utbyttingen av massene skjerpes." (s. 40/41)

Ifølge Bettelheim har altså begrepsparet "plan" - "marked" en ideologisk funksjon og karakter. Det er følgelig ikke noen tilfeldighet at de revisjonistiske lederne i Sovjetunionen erklærer at proletariatets diktatur betyr at "staten leder oppbyggingen av økonomien". Her fungerer "planen" som komuflasje for "statsborgerskapets" herredømme over og utbytting av massene. Begrepsparets ideologiske karakter kommer også til syne i den kjensgjerning at "det betegner relasjoner av en komplementær natur":

"På det økonomiske nivået er eksistensen av markedet (egentlig av varerelasjoner) en betingelse for muligheten for borgerlig herredømme, mens staten ("plan"-administrasjonen) som maktens eksistensform på det politiske nivået også er en betingelse for muligheten for borgerlig herredømme. I dette henseende står ikke 'markedet' og 'staten' i noen grunnleggende motsetning til hverandre, men de utfyller hverandre. Alt etter naturen til de økonomiske, sosiale og politiske motsetningene på ethvert tidspunkt, tilfaller hovedrollen snart den ene, snart den andre." (s.44)

"Vi må erkjenne klart at det er bare under bestemte sosiale, politiske og ideologiske betingelser at en plan er et instrument for produsentenes herredømme over betingelsene for og resultatet av sin aktivitet. For at planen skal kunne ha denne funksjonen, må den utarbeides og iverksettes på basis av massenes *initiativ*, slik at den *konsentrerer og koordinerer* massenes erfaringer og prosjekter. (...) Hvis planen ikke er dette konsentratet, så er den en borgerlig 'plan' og ikke en sosialistisk plan. Den står ikke i motsetning til markedet, men supplerer det." (s. 41/42)

"Det foregående betyr at det avgjørende fra sosialismens synspunkt ikke er hvordan økonomien reguleres, men karakteren til den klassen som har makten. Med andre ord: Det grunnleggende spørsmålet gjelder ikke om 'markedet' eller 'planen' (derfor også 'staten') kontrollerer økonomien, men det gjelder karakteren til den klassen som har makten." (s. 44)

"Lenin understreket at den statlige formen for politisk herredømme alltid impliserer borgerlige relasjoner. Derfor

var sovjetmaktens form og erfaringene med Pariskommunen så viktige. Disse formene for politisk makt fremfødte nemlig en 'stat av ny type' der de borgerlige forholdene er forvist til annen rang, med det resultat at disse formene ikke lenger er fullstendige 'stater'. Den borgerlige staten (dvs. staten *par excellence*) er i virkeligheten et mindretalls organiserte voldsutøvelse over et flertall, mens en proletarisk stat impliserer et stort flertalls voldsutøvelse over et mindretall. Dette innebærer en radikal omforming både av statsapparatets struktur og funksjon og av dets forhold til massene. Det er nettopp denne radikale omformingen som medfører at den sosialistiske staten ikke lenger er helt en stat, selv om den ennå har innlemmet i seg relasjoner som tillater et borgerskap å gjenerobre makten." (s. 44/45)

Bettelheim understreker at det vesentlige trekket ved den borgerlige staten er at "statsapparatet er adskilt fra massene": Statsapparatet "står over massene", og det "kontrollerer og undertrykker" dem. Arbeiderklassens stat er derimot ikke lenger noen fullstendig stat fordi den er et instrument for de arbeidende massenes egen maktutøvelse. Nettopp i dette ligger betydningen til Pariskommunen, sovjetene i Russland, revolusjonskomitéene i Kina, osv. Dessuten mener han at arbeidermakten kan ta svært forskjellige former alt etter de konkrete historiske betingelsene. De aktuelle kraftforholdene mellom klassene er i denne sammenheng av særlig betydning. Dermed later det til at han betrakter avantgardepartiet i leninistisk betydning som en helt spesiell form for arbeidermakt under spesielle historiske betingelser.

"Spesielt kan denne makten utøves gjennom en proletariatets avantgarde-tropp (*détachement d'avantgarde*), dvs. gjennom et marxist-leninistisk kommunistisk parti. Et slikt parti utøver proletarisk makt i den grad det virkelig er en avantgarde, en del av arbeiderklassen som representerer arbeiderklassen som helhet og handler i overensstemmelse med den uten å ville sette seg i arbeiderklassens sted. Det opphører å være en avantgarde i den grad det setter seg i arbeiderklassens sted, dvs. foregir å være selve klassen, og i den grad det slutter å lede arbeiderklassen for ganske enkelt å påtvinge den sine egne oppfatninger." (s. 45)

Mangfoldigheten av former som arbeiderklassens makt kan anta, forandrer imidlertid ikke noe ved dens klassekarakter så lenge forholdet mellom maktinstrumentene og massene ikke er et forhold av herredømme og undertrykkelse. Når maktinstrumentene derimot atskilles fra massene og følgelig hersker over og undertrykker dem, så blir staten ifølge Bettelheim ganske enkelt en borgerlig stat:

"Her kan det ikke finnes noe mellomuttrykk eller noen 'tredje vei'. Og spesielt kan det ikke finnes noen 'byrå-

kratiets statsmakt', for et byråkrati tjener alltid en herskende klasse, selv når det misbruker sine administrative privilegier." (s. 46)

Bettelheims hensikt med de to diskusjonsinnleggene har i første rekke vært å avmystifisere begrepsparet "plan"/"marked" og å påvise at denne kategorien - slik den hittil er blitt brukt - er helt inadekvat når det gjelder å bestemme overgangssamfunnets avgjørende vesenstrekk og utviklingstendenser. I dette henseende har han også i stor grad lykket.

Men analysen hans og begrepene han bruker i denne analysen impliserer etter min mening nye problemer, som her bare kan antydes kort.

I diskusjonen med Sweezy gir ikke Bettelheim begrepet "statsborgerskap" noen presis bestemmelse. I boken *Ökonomischer Kalkyl und Eigentumsformen* (Berlin 1970, s. 88 - 90. Fransk orig.) uttrykker han imidlertid noenlunde eksplisitt at han med "statsborgerskapet" mener vesentlig det samme samfunnsjiktet som Kuron/Modzelewski og Varga mener med henholdsvis "monopolbyråkratiet" og "det partibyråkratiske øversjiktet".

Likevel er det et klart skille mellom Bettelheims og Kuron/Modzelewskis begreper. I motsetning til Kuron og Modzelewski betrakter ikke Bettelheim teknokratiet som et tredje sosialt sjikt (utenom "statsborgerskapet" og de arbeidende massene) som tendensielt prøver å fremme sine helt spesifikke interesser. Han later tvert imot til å mene at teknokratiet i siste instans representerer de samme klasseinteressene som "statsborgerskapet": På samme måten som "planen" og "markedet", representerer også "statsborgerskapet" og teknokratiet "relasjoner av en komplementær natur."

Kuron og Modzelewski viser i sin analyse at den sentralbyråkratiske "planen" og indeks-direktivene er uttrykk for de spesifikke produksjonsforholdene som tilsvarer monopolbyråkratiets herredømme, mens en utvidelse av markedet utover bestemte grenser vil underminere dette herredømmet og fremme teknokratiets klasseinteresser.

Derimot hevder Bettelheim (ibid., s. 91): "Den grunnleggende tendensen ved statsborgerskapets herredømme er å sikre varerelasjonene (følgelig også markedet. R.S.) ... et stort omfang." På den andre siden fremholder han også flere steder i samme boken at det "sosialistiske foretaket" er "grunninstitusjonen for reproduksjonen av kapitalistiske samfunnsforhold." (s. 91. Jfr. også s. 80 ff.) Følgelig kan det ikke være noen grunnleggende interessemotsetning mellom selve "statsborgerskapet" og teknokratiet, konflikt-

ene mellom disse to gruppene "er alltid bare sekundære". (ibid., s. 83) Teknokratiet oppfattes dermed utelukkende som et slags supplement eller vedheng til "statsbursjoasiet".

Her vil jeg innvende mot Bettelheim: Selvsagt står "plan" og "marked", henholdsvis selve "statsbursjoasiet" og teknokratiet i et komplementært forhold til hverandre. Men dette er ikke i det hele tatt noe argument mot at det tendensielt eksisterer grunnleggende interessekonflikter mellom teknokratiet og selve "statsborgerskapet", motsetninger som under bestemte historiske, sosio-økonomiske og politiske betingelser kan bli åpent antagonistiske: Komplementært var også forholdet mellom føydalklassen og det fremvoksende borgerskapet i sein-føydalismen; og innen rammen av de kapitalistiske produksjonsforholdene er forholdet mellom proletariatet og bursjoasiet i høyeste grad både komplementært og antagonistisk. Komplementaritet og antagonisme utelukker ikke hverandre; begge disse momentene er samtidig bestemmende for motsetningens bevegelsesform, og i det øyeblikk komplementariteten forsvinner, oppheves selve motsetningen.

Kurons og Modzelewskis teori om at monopolbyråkratiets herredømme hviler på helt spesielle og historisk enestående produksjonsforhold som slett ikke er rent borgerlige - selv om det fins borgerlige elementer i dem -, er ikke lett å tilbakevise. Like vanskelig er det å tilbakevise at teknokratiet ut fra sin spesifikke klasseinteresse prøver å fremme innføringen av borgerlige produksjonsforhold i egentlig forstand, og følgelig søker å undergrave de aktuelle produksjonsforholdene som tilsvarer monopolbyråkratiets herredømme.

"Reformene" og den sovjetiske invasjonen av Tsjekkoslovakia i 1968 bekreftet Kurons og Modzelewskis teori om de klassemessige interessekonstellasjonene i de monopolbyråkratiske samfunnene. Det de hadde skrevet to år tidligere, ble da åpenbart: "Ved at teknokratene oppfyller sin funksjon som betalte og kontrollerte overvåkere av produksjonen, tjener de naturligvis til å virkeliggjøre den herskende klassens produksjonsmålsetting. Men deres egen gruppeinteresse, produksjon med sikte på et høyt konsum for de privilegerte sjiktene, faller slett ikke sammen med monopolbyråkratiets målsetting. Teknokratiets gruppeinteresse er tvert imot fremmed for og står i motsetning til monopolbyråkratiets interesser.(...) I den grad teknokratiet får mulighet til å utfolde egne initiativ, motarbeider det den målsettingen som monopolbyråkratiet har påtvunget det.(...) Også teknokratiets interesser sprenger derfor rammen for det nåværende herskersystemet, og de er dermed rettet mot den monopolbyråkratiske klassen."

Bettelheim overser dette saksforholdet, og han later til å

mene at produksjonsforholdene - og det tilsvarende klasseherredømmet - i Sovjetunionen og Øst-Europa har en rent borgerlig karakter. Denne slutningen ikke bare hindrer forståelsen av hendingene i Tsjekkoslovakia i 1968, men har også taktiske implikasjoner. Ved å slå teknokratiet i hartkorn med "statsborgerskapet" utelukker Bettelheim enhver mulighet for at folkemassene på noe tidspunkt kan ha sammenfallende interesser med teknokratiet i kampen mot monopolbyråkratiet. Men som Enzensberger understreker i sitt diskusjonsbidrag til Vargas "politiske testament" (s. 108-111 i dette heftet): en forbigående allianse mellom proletariatet og teknokratiet synes å være nødvendig for å styrte monopolbyråkratiet. Og at monopolbyråkratiet styrtes, er selve forutsetningen for at massene atter politiseres og for at den sosiale bevegelsen i disse landene kan komme i gang igjen. Pressefrihet, informasjonsfrihet, forsamlings- og organisasjonsfrihet er nødvendige betingelser for at arbeiderklassen skal kunne konstituere seg som en revolusjonær kraft igjen, og i kampen for disse frihetene vil den ha sammenfallende interesser med det store flertallet av teknokratiet. Interesfefellesskapet mellom folkemassene og teknokratiet når det gjelder denne begrensede målsettingen, kom tydelig til syne i Tsjekkoslovakia i 1968.

De taktiske feilslutningene som ligger implisitt i Bettelheims analyse av de aktuelle tilstandene i Sovjetunionen og Øst-Europa, rokker imidlertid ikke ved hans generelle, normative bestemmelse av kjennetegnene ved overgangssamfunnet som er på vei mot sosialismen. Til slutt i dette heftet trykker vi derfor hans artikkel *Problemer ved proletariatets diktatur*.

V

I sitt svar til Bettelheim skriver Sweezy at han nå er overbevist om at bruken hans av begrepsparet "plan"/"marked" i de tidligere diskusjonsinnleggene har vært forvirrende og bør oppgis. Forøvrig er de momentene i Sweezys svar som er av betydning for den fortsatte diskusjonen, gjengitt innledningsvis i Bettelheims etterfølgende artikkel.

Rune Skarstein